

Een os en een ezel zingen om de geboorte van deze hemelse koning te vieren

Wat schrijft Franciscus van Sales over muziek en zang?

Bijdrage 11 over Franciscus van Sales, door Wim Collin

Paus Benedictus heeft een grote voorliefde voor schoonheid. Hij heeft het dan ook niet nagelaten om op verschillende momenten de diepe betekenis toe te lichten van wat kunst in het algemeen is, en van bijvoorbeeld muziek in het bijzonder. Naar aanleiding van de vijfde verjaardag van zijn pontificaat zei hij het volgende: “Muziek is in staat het verstand en het hart te openen voor de dimensie van de geest en leidt ertoe dat mensen hun blik omhoogheffen, zich openen voor het goede en het absoluut mooie, die beide hun uiteindelijke bron in God hebben”¹. Muziek, schilderijen, toneel, literatuur, kunst dragen niet alleen bij tot de schoonheid van de wereld die we bewonen, het brengt de mens die geconfronteerd wordt met die kunst op een hoger bestaansniveau en zorgt er ook voor dat de mens zich openstelt voor datgene wat hem overstijgt, voor het goddelijke.

Liefde voor muziek

Als we de verzamelde werken van Franciscus van Sales bestuderen, zien we dat hij her en der spreekt over kunst, over muziek en zang in het bijzonder. Muziek brengt vreugde en plezier, zelfs voor wie niet zo goed hoort.² Franciscus houdt van muziek: we lezen dat een beetje tussen de regels door in de brieven die hij schrijft. Zo vraagt bijvoorbeeld Rodolphe des Oches, de pastoor van Talloires, een dorpje aan de oevers van het meer van Annecy, aan zijn bisschop of de kinderen van het dorp in de kerstperiode in de kerk van het dorp kerstliederen mogen zingen. Franciscus antwoordt nog dezelfde dag positief op de vraag van de pastoor. En uit zijn antwoord blijkt niet alleen zijn pastoraal-theologische en bijbelkennis, maar refereert hij ook naar zijn persoonlijke ervaring.

Je vroeg me of het mogelijk is dat de meisjes in de kerk zingen, kerstliederen die zijn aangeleerd of andere geestelijke liederen. Ik antwoord hier positief op want het wordt in Rome en in heel Italië in de kerken gedaan, en ik heb het zelf in deze stad [Annecy] en in La Roche toegelaten. [...] Ik weet wat Paulus zegt: “*Mulier in ecclesia taceat*”; maar Paulus spreekt in dit geval openlijk over het “leren” en niet over gezangen [I Kor 14,34-35].³

Franciscus biedt dus meteen een oplossing voor het dubbele probleem dat de pastoor hem voorschotelte: mogen er kerstcantates gezongen worden in de kerk en mag dat dan ook door meisjes gebeuren. Waarschijnlijk had Franciscus toen hij tijdens de kerstperiode van de jaren 1597/1598 op *visita ad limina* was in Rome, in één van de vele barokke kerken die de eeuwige stad rijk is, de hemelse gezangen kunnen aanhoren en was hij betoverd door de schoonheid ervan. In zijn

---

¹ Benedetto XVI, Concerto offerto dal Presidente della Repubblica Italiana in occasione del v anniversario di pontificato (29 04 2010). https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2010/april/documents/hf_ben-xvi_spe_2010-0429_concerto.html [consultato 25 novembre 2022].

² Cfr. XV. *Pour la fête de la Toussaint*, OEA IX, Sermons: Vol III, 121; TAD VII, 7.

³ *Lettre CCCXXVI*, OEA XIII, Lettres: Vol III, 135-136. Paulus schrijft inderdaad in de tweede brief aan de christenen van Korinthe dat de vrouwen in de samenkomsten moeten zwijgen, en als ze iets willen leren moeten ze dat thuis aan hun man vragen. [Gelukkig zijn de tijden veranderd!]

beroemde brief aan Jeanne de Chantal van 1604 (*alles uit liefde, niets uit dwang*) schrijft hij enkele zinnen later dat hij houdt van kerkelijke gezangen, “maar alleen als ze met passie worden gezongen”⁴. Hij moedigt ook de abdis van de abdij van Puits-d’Orbe aan om de zusters liederen te laten zingen tijdens de momenten van ontspanning. Eén keer per dag, in de late namiddag, kwamen de zusters samen in wat de “recreatie” genoemd werd: het moment van de dag waarop de dagelijkse taken achter de rug waren en ze even konden uitrusten of verpozen. Franciscus schrijft dat het goed is om, als ze het kunnen, Franse spirituele liederen te zingen.⁵

Enkele kanttekeningen

Als Franciscus van Sales schrijft over muziek en zang zijn er echter enkele belangrijke kanttekeningen te maken. Muziek kan, net als de jacht, het bespelen van instrumenten of andere vormen van vrijetijdsbesteding goed zijn. Alluderend op het feit dat ontspanning goed is voor de mens schrijft hij in de *Inleiding tot het devote leven*: “Het is beslist verkeerd als je zo streng bent, zo onbuigzaam en zo hard dat je zelf geen ontspanning wil nemen en dat je aan anderen geen ontspanning gunt”⁶. Maar alles heeft zijn grenzen. Te veel op jacht gaan, te veel met de kaarten spelen, te veel zingen en muziek maken is niet goed.⁷

Wanneer het musiceren een obsessie wordt, wanneer de zanger te perfect wil zijn in de uitvoering van de partituur, dan is hij niet goed bezig. De mens moet zijn eigen grenzen kennen: de stem van de zanger zal “schor worden bij het oefenen van een motet; [...] en wanneer het moment van uitvoering komt, kan hij niet meer zingen”⁸. Die perfectionisten zijn “zoals de soldaten die, om zich op de strijd voor te bereiden, zoveel toernooien onder elkaar houden dat zij, wanneer ze uiteindelijk effectief moeten gaan vechten, te vermoeid zijn”⁹. Aan de Visitandinnen in Lyon zegt hij in hetzelfde kader: “We zullen niet naar de hemel gaan omdat we goed hebben gezongen tijdens het gebed, maar we zullen er heengaan omdat we naar Zijn wil geluisterd hebben. God zal niet vragen om rekenschap af te leggen van de vele momenten dat we gebeden hebben, maar wel over de mate waarin we ons onderworpen hebben aan Zijn wil”¹⁰. Op die manier relateert hij een beetje het perfectionistische gedrag van de zusters.

De heilige bisschop van Genève houdt trouwens niet erg van volkse muziek, en dat is dan nog heel mooi uitgedrukt. Muziek en zang dient, zo lijkt het wel in de geschriften van Franciscus, om de lof van God te zingen.¹¹ In de hemel wacht de mens trouwens niets anders.¹² De populaire muziek en de liederen die op de markten en de pleinen, in blijspelen of in poppentheaters weerklonken, hadden vaak een niet zo vrome inhoud. De volkse liederen verhaalden niet alleen de heroïsche daden van de kruisvaarders of de levens van adellijke helden, vaak vertelden ze ook over het dagelijkse leven waarin in geuren en kleuren, soms op een dubbelzinnige wijze of met metaforen over de liefde werd gezongen, op seksualiteit werd gealludeerd of op satirische wijze de spot met *jan en alleman* werd gedreven. In de preek naar aanleiding van het feest van Sint-Augustinus op 28 augustus 1621 zegt hij tot zijn toehoorders: “Want zoals u weet, en als u het niet weet, zult u het leren, zijn er in alle steden onder het gewone volk altijd enkele liederen, die zeker eerder veracht

---

⁴ *Lettre CCXXXIV*, OEA XII, Lettres: Vol II, 359.

⁵ *Lettre CCXCII*, OEA XIII, Lettres: Vol III, 63.

⁶ IVD III,30.

⁷ Cfr. IVD III,30.

⁸ Cfr. *Lettre CLXXIV*, OEA XII, Lettres: Vol II, 168.

⁹ *Lettre CLXXIV*, OEA XII, Lettres: Vol II, 168; cfr. TAD IX, 9.

¹⁰ *E. Recueil des questions*, OEA VI, Les vrais entretiens spirituels, 442.

¹¹ *VII Sermon pour le troisième dimanche de carême*, OEA IX, Sermons Vol III, 49.

¹² *XVI Sermon pour la fête de la Présentation*, OEA IX, Sermons Vol III, 138.

dan beluisterd moeten worden”¹³. Op een bepaald ogenblik vraagt Madame de la Croix d’Autherin raad aan Franciscus voor een vriendin die belachelijk wordt gemaakt in één van die satirische liederen. “Hoe zou zij het best reageren?” En de bisschop antwoordt:

Laat deze goede dame mij geloven, en laat haar geen proces aangaan tegen deze liederen of hun zangers, want dat zou het kwaad alleen maar vermeederen in plaats van het te onderdrukken. Een vrouw van eer kan die eer nooit verliezen; niemand gelooft die beruchte lasteraars of zangers: zij worden beschouwd als echte schurken. De beste manier om de puinhopen die zij veroorzaken te herstellen, is hun tongen, die de instrumenten zijn, te verachten en hen met heilige bescheidenheid en mededogen te beantwoorden.¹⁴

Muziek moet tot doel hebben om iedereen blij te maken, niet om iemand zwart te maken of lasterlijk van kwaad te betichten. Franciscus stelt dus niet voor om het kwaad met geweld te bestrijden, maar om rustig en kalm te blijven, om medelijden te hebben met de lasteraars. Op die manier zal het kwaad vanzelf verdwijnen.

Neen, muziek dient niet om de mens in verwarring te brengen, om de mens te beledigen of droevig te maken. Droefheid en verdriet, angst en depressie kunnen verdreven worden met zingen en muziek. Wanneer iemand met een vrolijke en luide stem begint te zingen, verdwijnen de donkere gedachten en begint men aan andere dingen te denken.¹⁵ Goede muziek brengt de mens in vervoering. “Kijk bijvoorbeeld naar een man die in de ban is van en geboeid wordt door de lieflijkheid van harmonieuze muziek. [...] Hem van die ban bevrijden, kan niet; wat er ook in zijn huis gebeurt, je kunt hem er niet van losrukken: hij vergeet zelfs te eten en te drinken!” schrijft Franciscus in het *Traktaat over de liefde van God*.¹⁶

Muziek en de Liefde

Uiteraard beschrijft Franciscus van Sales niet alleen wereldse zaken als hij spreekt over zingen en muziek maken. Hij gebruikt deze termen ook als hij het heeft over spirituele zaken. Zo zijn er de ontelbare, vaak korte zinnen waarin hij schrijft dat de mens Gods lof of Gods grootheid moet bezingen, want in het zingen wordt God gediend, wordt Hem eer gebracht en wordt Hij verheerlijkt zoals dit moet. Ook de heiligen in de hemel zingen ononderbroken, zo schrijft hij, de lof van God.¹⁷

Daarnaast kan zang of muziek ook bijdragen tot het geestelijke welzijn van de gelovige. Zingen is een remedie om spirituele dorheid te overwinnen. Madame de Rye, kloosterzuster van de abdij van Baume Les Dames adviseert hij dat ze kerkelijke liederen moet zingen omdat ze op die manier een nieuwe tweede adem zou krijgen en tegelijkertijd God dient. Door te zingen zal ze de bitterheid, de melancholie en de verlatenheid van haar spirituele dorheid kunnen overwinnen.¹⁸

Tenslotte gebruikt hij zang of muziek ook als beeldspraak, symbolisch of allegorisch, om te spreken over bijvoorbeeld de relatie tussen God en de mens, over heiligen en hun spirituele leven, en over het gebed.

Als hij schrijft naar de aartsbisschop van Bourges, monseigneur André Frémyot, de broer van Jeanne de Chantal, stimuleert hij hem om wat vaker de preekstoel te beklimmen. “Er is niets onmogelijk voor de Liefde; ik ben maar een nietige en onhandige prediker, maar ik moet je mijn

---

¹³ *XLIX Sermon pour la fête de saint Augustin*, OEA X, Sermons: Vol IV, 100.

¹⁴ *Lettre MXCIII*, OEA XVI, Lettres: Vol VII, 14-15.

¹⁵ IVD IV, 12; Cfr. X. *Quelques avis pour combattre la tristesse*, OE XXVI, Opuscules: Vol V, 231.

¹⁶ TAD VII, 3.

¹⁷ Cfr. *LI. Sermon pour la fête de la Toussaint*, OEA X, Sermons: Vol IV, 139-140.

¹⁸ *Lettre CCCXV*, OEA XIII, Lettres: Vol III, 112.

opinie geven over een goede manier van prediken”¹⁹. Franciscus geeft hem enkele adviezen over het uitleggen van het evangelie aan de mensen. En als de bisschop van Bourges over heiligenlevens wil spreken, dan schrijft Franciscus het volgende:

... we moeten ze [de heiligenlevens] gebruiken omdat zij de instrumenten zijn waarmee God ons de ware betekenis van zijn Woord [het evangelie] heeft meegedeeld. [...] Mijn God, er is niets zo nuttig en niets zo mooi als de heiligenlevens. Wat is het leven van de heiligen anders dan het evangelie dat in daden wordt omgezet? Net zoals er geen verschil is tussen het geschreven evangelie en het leven van de heiligen, is er geen verschil tussen de noten die geschreven zijn op de partituur en de muziek die gezongen wordt.²⁰

Het evangelie is dus in de ogen van Franciscus van Sales de partituur en de uitvoering van de partituur is het leven van de heiligen. Het leven van een bisschop wordt niet alleen gekarakteriseerd door zijn preken, maar ook door zijn “bij-zijn-volk-zijn”. Deze houding wordt op een mooie wijze beschreven als hijzelf terugkomt van een reis naar Milaan in 1613. In de homilie naar aanleiding van Pinksteren zegt hij:

Als de vogels geen jongen in hun nest hebben, vliegen ze van boom tot boom, stoppen hier en daar en zingen wonderbaarlijk, nu eens hier, dan daar. Maar als ze een nest hebben met kleintjes of ze zijn aan het broeden, zingen ze bijna nergens anders dan in de boom waar zich het nest bevindt. Als ze een zeldzame keer het nest verlaten, is het om onmiddellijk terug te keren. De herinnering aan de jongen die ze hebben achtergelaten maakt dat ze zo snel mogelijk terugkomen en nauwelijks ergens anders kunnen zingen. De liefde [van de Vader] voor de kinderen is bewonderenswaardig.²¹

Dezelfde overweging kan gemaakt worden als het gaat over Pinksteren. De mens is, door het herstel van het verbond met God in Jezus, opnieuw kind van God geworden. Het beeld dat Franciscus gebruikt in zijn homilie leert dat God de mens niet meer zal verlaten, dat Hij in de vorm van de Heilige Geest tot de mens komt en blijft.

Een van de mooiste symbolische beelden die Franciscus van Sales gebruikt, vinden we terug in het *Traktaat over de Liefde van God*. Het mooiste beeld, maar ook één van de moeilijkere theologische en spirituele beschouwingen die we in het *Traktaat* terugvinden is dat van de dove muzikant.²² Eén van de meest uitmuntende musici ter wereld die perfect op de luit speelde, werd na verloop van tijd zo doof dat hij zijn volledige gehoor verloor. Hij stopte niet met zingen, noch met het spelen op zijn prachtige luit. Zijn doofheid beroofde hem immers niet van de grote vaardigheid die hij in de loop der tijd had opgebouwd. Maar omdat hij geen plezier meer had in zijn zingen en het geluid van zijn luit niet meer hoorde, zong of speelde hij niet meer voor zichzelf maar om een prins tevreden te stellen wiens onderdaan hij was sinds zijn geboorte. De prins die de muziek hoorde was meer dan tevreden met het werk van de muzikant en dat gaf deze laatste ook voldoening. Dat betekent dus dat de muzikant simpelweg het beste van zichzelf geeft, niet voor zichzelf, maar voor het goed van de andere. De muzikant staat symbool voor de mens, de prins staat symbool voor God. De mens moet God liefhebben omdat hij de liefde van God in zijn eigen leven aanwezig voelt.

Franciscus vraagt echter van de lezer van het *Traktaat* om nog een stap verder te gaan. Soms gebeurde het dat de prins, om de liefde van deze muzikant op proef te stellen, de opdracht gaf om

---

¹⁹ *Lettre CCXXIX*, OEA XII, *Lettres*: Vol II, 299.

²⁰ *Lettre CCXXIX*, OEA XII, *Lettres*: Vol II, 305-306.

²¹ *XCIII Plan d'un sermon pour la fête de la Pentecôte*, OEA VIII, *Sermons*: Vol II, 119.

²² Cfr. TAD, IX, 9. Franciscus van Sales vindt dit symbolische beeld heel toepasselijk voor Jeanne de Chantal, die langzaam doof aan het worden was, hij schijft er over in één van de brieven aan haar. *Lettre CMXLVII*, OEA XVI, *Lettres*: Vol VI, 128-129.

te musiceren. Maar wanneer de muzikant begon te spelen verliet de prins onmiddellijk de kamer om op jacht te gaan. Toch musiceerde de man rustig verder. Het verlangen om de wil van zijn meester te volbrengen deed hem verder spelen, net alsof de prins er zelf bij was geweest. Er was niemand die zijn prachtige muziek kon beluisteren en hijzelf kon het niet horen, maar toch ging hij door met muziek maken. Franciscus van Sales zegt hier eigenlijk dat de mens “om niet” moet liefhebben. Dit is de zuiverste graad van de “heilige onverschilligheid”. Zelfs als God onze liefde niet zou beantwoorden, moeten we Hem blijven liefhebben. Gelukkig kunnen we er zeker van zijn dat God de mens liefheeft, ook al hebben wij geen enkele aandacht voor Hem. God verlaat de mens niet, nooit.

Tot slot

Naar het einde van het *Traktaat* beschrijft Franciscus hoe de mens, het diepste wezen van de mens, alluderend op het *Hooglied van de Liefde*, niets anders kan en wil dan God lof toezingen.

Terwijl ik, o God, Uw lieve aangezicht aanschouw, zie ik Uw gelaat dat mij toont dat Gij tevreden zijt met het lied voor mijn Geliefde. Ach, wat een vertroosting! Kan er mij iets meer voldoening geven dan mijn God te behagen? Maar wanneer Gij Uw ogen van mij afwendt en ik niet langer de zoete smaak bespeur dat Gij voldoening vindt in mijn lied – goede God, wat doet mijn ziel dan pijn! Toch houd ik niet op om U trouw lief te hebben en voortdurend Uw lof te bezingen, niet omdat ik daar zelf enige voldoening in vind, maar enkel en alleen om de zuivere liefde voor Uw wil.²³

We moeten ons geen zorgen maken als deze woorden ons moeilijk of vreemd in de oren klinken en als we de poëtische taal die Franciscus gebruikt om over de liefde van en voor God te spreken, niet begrijpen. Doorheen het gebed weerklinkt, net als in de vergelijking met de dove muzikant, wat Franciscus als hoogste doel in het leven beschouwt: de totale overgave aan God, of de “heilige onverschilligheid”. Dat is het doel in het leven, dat is het einde van een lange weg. Iedereen moet op zijn eigen tempo dat pad bewandelen en iedereen kan op zijn eigen wijze en met zijn eigen mogelijkheden deze eenheid bereiken, en dat hoeft niet met moeilijke poëtische woorden te zijn. Tijdens de heilige kerstnacht immers, zo schrijft Franciscus van Sales, bezingen ook de os en de ezel in de stal van Bethlehem de grootsheid van het pasgeboren kind Jezus.²⁴

---

²³ TAD IX, 9.

²⁴ *XVII Sermon pour la vielle de l'èpiphanie*, OEA IX, Sermons: Vol III, 142.